

بازار آفریقا؛ فرصت‌ها و چالش‌ها

♦ دکتر امیر بهرام عرب احمدی

دانشیار دانشکده مطالعات جهان دانشگاه تهران

مشکلاتی بنیادی در زیرساخت‌های اقتصادی کشور و عدم شناخت مناسب شرکت‌های ایرانی از نیازهای کشورهای آفریقایی و غیره می‌باشد.

اهمیت قاره آفریقا

قاره آفریقا دومین قاره بزرگ جهان از لحاظ مساحت و جمعیت است که از شمال به دریای مدیترانه، از غرب به اقیانوس اطلس، از جنوب به آب‌های اقیانوس هند و اطلس و از شرق به اقیانوس هند و دریای سرخ محدود می‌شود. طبق آمار جدید، جمعیت آفریقا فراتر از یک میلیارد و چهارصد و هشتاد میلیون نفر است و در واقع می‌توان گفت تقریباً از هر شش نفر مردم کره زمین یک نفر در قاره آفریقا زندگی می‌کند. قاره آفریقا از نقطه‌نظر ثروت‌های خدادادی سرزمینی مملو از ذخایر معدنی گوناگون است و بیش از ۸۰ درصد الماس جهان، ۶۰ درصد معادن طلای دنیا، ۳۵ درصد منگنز، ۳۰ درصد کروم و ۳۲ درصد ذخایر مس جهان

تقریباً از هر شش نفر مردم کره زمین یک نفر در قاره آفریقا زندگی می‌کند. قاره آفریقا از نقطه‌نظر ثروت‌های خدادادی سرزمینی مملو از ذخایر معدنی گوناگون است و بیش از ۸۰ درصد الماس جهان، ۶۰ درصد معادن طلای دنیا، ۳۵ درصد منگنز، ۳۰ درصد کروم و ۳۲ درصد ذخایر مس جهان در این قاره وجود دارد. این قاره ۲۰ تا ۲۵ درصد پتانسیل هیدروالکتریک جهان را نیز در اختیار دارد و هرچند منابع عظیم انرژی نفت این قاره هنوز کاملاً کشف و بهره‌برداری نشده است ولی به نظر می‌رسد یک‌پنجم ذخایر نفتی جهان در این قاره نهفته باشد و کشورهای آفریقایی که در گروه تولیدکنندگان نفت قرار دارند، اکنون از ده کشور فراتر رفته‌اند.

در این قاره وجود دارد. این قاره ۲۰ تا ۲۵ درصد پتانسیل هیدروالکتریک جهان را نیز در اختیار دارد و هرچند منابع عظیم انرژی نفت این قاره هنوز کاملاً کشف و بهره‌برداری نشده است ولی به نظر می‌رسد یک‌پنجم ذخایر نفتی جهان در این قاره نهفته باشد و کشورهای آفریقایی که در گروه تولیدکنندگان نفت قرار دارند، اکنون از ده کشور فراتر رفته‌اند. قاره آفریقا طی دو دهه اخیر در عرصه‌های سیاسی و خصوصاً اقتصادی به یکی از مناطق مهم راهبردی جهان و صحنه تقابل و رقابت کشورهایی همچون ایالات متحده آمریکا، چین، ژاپن، فرانسه، انگلستان، ترکیه، هند و برزیل مبدل شده است؛ به گونه‌ای که بسیاری از تحلیل‌گران قرن بیست و یکم را قرن آفریقا و هزاره سوم را هزاره آفریقا نامیده‌اند. علت اصلی این امر نیز بهبود نسبی وضعیت اقتصادی و شاخصه‌های عمومی حاصله از آن است؛ از این‌رو با وجود فقر و مسکنت عمومی و مشکلات اقتصادی ثابت این قاره، طی یک دهه اخیر وضعیت اقتصادی آفریقا تا حدودی بهبود یافته و رشد ناخالص ملی در برخی از کشورها همچون آنگولا، موزامبیک، گینه استوایی، سنگال،

قاره آفریقا طی دو دهه اخیر در عرصه‌های سیاسی و خصوصاً اقتصادی به یکی از مناطق مهم راهبردی جهان و صحنه رقابت کشورهایی همچون آمریکا، چین، ژاپن، فرانسه، انگلستان، ترکیه، هند و برزیل مبدل شده است؛ به گونه‌ای که بسیاری از تحلیل‌گران هزاره سوم را هزاره آفریقا نامیده‌اند. علت اصلی این امر نیز بهبود نسبی وضعیت اقتصادی کشورهای آفریقایی و شاخصه‌های عمومی حاصله از آن است. از این‌رو با وجود فقر و مسکنت عمومی و مشکلات اقتصادی ثابت این قاره، طی یک دهه اخیر وضعیت اقتصادی آفریقا تا حدودی بهبود یافته و رشد ناخالص ملی در برخی از کشورهای آفریقایی که در زمره فقیرترین کشورهای جهان به‌شمار می‌رفته‌اند به‌صورت قابل‌ملاحظه‌ای افزایش یافته که این امر نویدبخش پیشرفت‌هایی در آینده اقتصاد این کشورها محسوب می‌شود.

با در نظر گرفتن این وضعیت باید گفت در شرایط فعلی قاره آفریقا بازاری مطمئن برای برون‌رفت از بسیاری از مشکلات اقتصادی موجود، مملو از فرصت‌های پیش‌بینی‌نشده و سود مطمئن توأم با ریسک اندک برای بخش‌های دولتی و خصوصی است. این در شرایطی است که با وجود اقدامات صورت گرفته در دولت‌های مختلف پس از انقلاب اسلامی حجم مبادلات اقتصادی ایران با کل آفریقا در بهترین شرایط نیز تاکنون از یک میلیارد و دویست میلیون دلار عبور نکرده که حکایت از جدی گرفته نشدن این بازار مستعد برای شرکت‌های دولتی و خصوصی و عدم تحقق اهداف پیش روی ایران در راستای تسهیل بخشی در روابط تجاری با آفریقا است. این امر نیز به‌طور عمده نشأت گرفته از عدم وجود نقشه جامع اقتصادی ایران و آفریقا، عدم حمایت دولت از بخش خصوصی، وجود

ثبات سیاسی کلان، ایجاد اصلاحات در اقتصاد خرد، کاهش موانع تجاری، خصوصی‌سازی مؤسسات اقتصادی دولتی، تقویت سیاست‌های نظارتی و تأمین کسری بودجه کشورهای این قاره می‌دانند. بخش دیگری از توفیقات نسبی در بهبود ساختار اقتصادی کشورهای قاره آفریقا

در سال‌های ۲۰۲۱ و ۲۰۲۲ بخش‌هایی همچون مخابرات، بانک داری و خرده‌فروشی در کشورهای مختلف آفریقایی در حال رشد بوده و ساخت‌وساز و پروژه‌های عمرانی نیز در کل قاره در حال افزایش است. تحلیل‌گران امور آفریقا بخشی از موفقیت فرآیند رشد اقتصادی آفریقا را توسعه

جمهوری دموکراتیک کنگو و اتیوپی که در زمره فقیرترین کشورهای جهان بشمار می‌رفته‌اند، به‌صورت قابل‌ملاحظه‌ای افزایش یافته که این امر نویدبخش پیشرفت‌هایی در آینده اقتصاد این کشورها محسوب می‌شود. به‌موازات آن بر اساس آمارهای صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی

زمینه‌های همکاری ایران و قاره آفریقا

هرچند جمهوری اسلامی ایران طی چهار و نیم دهه گذشته به اهداف کلان خود در قاره آفریقا نائل نیامده است، با این حال با توجه به پتانسیل بالای ج.ا.ایران زمینه‌های همکاری خصوصاً در عرصه‌هایی نظیر کشتیرانی، شیلات و آبریز-پروری، صنایع پتروشیمی، پلاستیک، صنعت ساختمان و مصالح ساختمانی، بخش تولید انرژی بویژه برق، صدور خدمات فنی مهندسی و کشاورزی؛ انتقال تکنولوژی، ماشین‌آلات کشاورزی، غلات و مواد غذایی فراوری شده، تجهیزات الکترونیکی و مکانیکی، دارو، مواد پتروشیمی، شوینده‌ها، لوازم‌آرایی و بهداشتی وجود دارد. این در حالی است که هدفمندی فعالیت‌های عمرانی صنعتی ایران در بخش‌های مختلف آفریقا می‌تواند بخشی از مشکلات اقتصادی جمهوری اسلامی از جمله بحث اشتغال‌زایی برای نسل جوان را نیز به بهترین صورت ممکن مرتفع سازد.

فرصت‌ها:

- دیدگاه مثبت مردم آفریقا به جمهوری اسلامی ایران و الگو قرار دادن ایستادگی رهبران ایران در مقابل زیاده‌طلبی‌های آمریکا،
- پیشینه درخشان ایرانیان در آفریقا و وجود مشترکات فرهنگی تمدنی ایران و مردمان شرق آفریقا،
- نیاز کشورهای آفریقایی به تأمین انرژی و محصولات نفتی و پتروشیمی ایران،
- کیفیت بالای تولیدات صنعتی ایران،
- امکان سرمایه‌گذاری در معادن غنی کشورهای آفریقایی،
- دانش بالای فنی ج.ا.ایران در عرصه‌های مختلف صنعتی (سدسازی، منابع نفت و گاز، خودرو، ساخت نیروگاه، کشف میادین نفتی و تولید انرژی خورشیدی، توسعه زیرساخت‌های شهری و ساخت‌وساز)،
- امکان بهره‌گیری از طیف گسترده‌ای از دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها در کشورهای مختلف قاره آفریقا در قالب نیروهای متخصص،
- امکان بهره‌گیری از پتانسیل اتحادیه آفریقا.

- دربرگیرنده یک‌چهارم مجموع کشورهای عضو سازمان ملل،
- تأمین‌کننده نیمی از منابع اولیه صنایع کشورهای پیشرفته،
- بازار بزرگ کالاهای تولیدی کشورهای صنعتی،
- دومین قاره بزرگ جهان از لحاظ مساحت و جمعیت،
- دربرگیرنده بیست درصد از خشکی‌های جهان،
- اشراف بر تنگه‌های راهبردی سوئز، باب المندب، جبل الطارق، تنگه موزامبیک و دماغه امیدنیک،
- هم‌جواری با دریای مدیترانه، اقیانوس اطلس، اقیانوس هند و دریای سرخ،
- جای گرفتن در کریدور غرب به شرق،
- سرزمینی مملو از ذخایر معدنی گوناگونی،
- دربرگیرنده بیش از ۷۳ درصد الماس جهان،
- ۴۵ درصد معادن طلای دنیا، ۳۵ درصد منگنز، ۳۰ درصد کروم، ۹۲ درصد پلاتین، ۳۲ درصد مس، ۱۶ درصد از ذخایر اورانیوم جهان و ذخایر عظیم نفت و گاز (یک‌پنجم ذخایر نفتی جهان)،
- افزایش حجم مبادلات تجاری آفریقا با جهان و اختصاص سه تا چهار درصد از تجارت جهانی به خود در حال حاضر،
- مثبت گردیدن تدریجی موازنه تجاری قاره آفریقا از ۲۷۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۹۲۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵.

نیز به افزایش سرمایه‌گذاری‌های خارجی در این قاره باز می‌گردد، به طوری که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آفریقا، از میزان ۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۰ به ۶۲ میلیارد دلار در سال ۲۰۰۸ و ۲۲۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۳ افزایش یافته است. این سرمایه‌گذاری‌ها همواره منافع مالی هنگفتی نیز به دنبال داشته است، به طوری که کشورهای مختلف اروپایی، ایالات متحده آمریکا، چین، ژاپن، برزیل، هند و ترکیه با مطالعه دقیق فرهنگ و آداب‌ورسوم مناطق گوناگون قاره آفریقا سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای را در کشورهای مختلف آفریقایی انجام داده و از این رهگذر منافع اقتصادی عظیمی را عاید شرکت‌های چندملیتی متعلق به کشورهای خودساخته‌اند. بر اساس آمار موجود تنها طی دو دهه گذشته کشورهای اروپایی، آمریکای شمالی و خاور دور از طریق انجام پروژه‌های عظیم عمرانی و صنعتی در کشورهای مختلف آفریقایی صدها میلیارد دلار سود عاید خودساخته‌اند و سیل کالاهای صنعتی ساخت این کشورها - متناسب با فرهنگ و آداب‌ورسوم کشورهای گوناگون آفریقایی - وارد بخش‌های مختلف قاره آفریقا گردیده است که البته در این زمینه جمهوری خلق چین پیشگام و پیش‌تاز می‌باشد.

مهم‌ترین شاخصه‌های کنونی قاره آفریقا در عرصه نظام بین‌الملل عبارتند از:
• جایگاه مهم و تأثیرگذار قاره آفریقا در نظام بین‌الملل،

• تدوین چشم‌انداز افزایش سالانه ۲۰ درصد صادرات به قاره آفریقا،
 • بهره‌گیری از پتانسیل بالای ج.ا.ایران در بخش صنعت نفت،
 • اجرائی ساختن موافقت‌نامه‌های اقتصادی موجود میان ایران و کشورهای آفریقایی،
 • فراهم آوردن زیرساخت‌های لازم برای حضور فعال مؤسسات دولتی و شرکت‌های خصوصی در آفریقا،
 • ایجاد زیرساخت‌های لازم و رفع موانع گمرکی موجود در خصوص صادرات کالاهای مختلف به آفریقا،
 • تأسیس خطوط هوایی و کشتی‌رانی منظم به مناطق چهارگانه شمال، جنوب، شرق و غرب آفریقا،
 • توسعه خدمات بانکی و تسهیلات بیمه برای صادرکنندگان بخش‌های دولتی و خصوصی.

فرجام سخن

همان‌گونه که اشاره شد، قاره آفریقا بویژه در شرایط فعلی از اهمیت خاصی برای جمهوری اسلامی ایران بر مبنای برون‌رفت از مشکلات سیاسی اقتصادی ناشی از تحریم‌های اولیه و ثانویه آمریکا علیه ایران به‌شمار می‌رود. این در حالی است که سیاست‌های اقتصادی، اقدامات عمرانی و انجام پروژه‌های صنعتی ایران در کشورهای مختلف این قاره پهنای همواره مقطعی بوده و سیاست جامعی برای تداوم این فعالیت‌ها در دولت‌های مختلف پس از انقلاب اسلامی وجود نداشته است. این امر که در برخی مواقع فرصت‌سازی را به فرصت‌سوزی مبدل ساخته، علاوه بر کاهش نسبی اعتماد دولت‌های آفریقایی، جمهوری اسلامی ایران را از این بازار جذاب توأم با فرصت‌های بالای تجاری محروم ساخته است. از این‌رو ضروری است جمهوری اسلامی ایران بر مبنای سیاست نگاه به شرق توأم با برنامه‌ریزی اصولی و طراحی سیاستی درازمدت، اقداماتی عملیاتی برای توسعه روابط اقتصادی خود با کشورهای مختلف قاره آفریقا را در دستور کار قرار داده و بسیاری از مشکلات موجود را از این طریق مرتفع سازد. ♦♦

تهدیدها:

• تداوم پروژه ایران هراسی و شیعه هراسی غرب،
 • تداوم ارائه تصویر نامطلوب از قاره آفریقا در رسانه‌های ایرانی و غربی،
 • اقدامات تخریبی گروه‌های معاند در ترسیم چهره‌ای مخدوش از ج.ا.ایران،
 • تلاش شبکه‌های صهیونیستی برای تضعیف مناسبات اقتصادی ایران با کشورهای آفریقایی،
 • تلاش کشورهای غربی برای تخریب مناسبات اقتصادی ایران با کشورهای آفریقایی،
 • عدم هماهنگی شرکت‌های خصوصی با سفارتخانه‌های ج.ا.ایران،
 • تیرگی‌های مقطعی مناسبات سیاسی ج.ا.ایران با برخی کشورهای آفریقایی،
 • فساد اداری کشورهای آفریقایی و موانع گمرکی موجود.

نقاط قوت:

• تأسیس شورای عالی آفریقا (۱۳۷۵)،
 • تأسیس شورای همکاری‌های اقتصادی ایران و آفریقا (۱۳۷۹)،
 • احیای ستاد آفریقا با هدف پیگیری طرح‌های جدید در راستای تقویت همکاری‌های اقتصادی با آفریقا در دولت سیزدهم،
 • تلاش برای شناسایی زمینه‌های جدید همکاری و افزایش حجم روابط اقتصادی با قاره آفریقا،
 • همکاری با سفارتخانه‌های آفریقایی با هدف عملیاتی کردن تصمیمات متخذه و تحرک بخشیدن به روابط بازگانی ایران و آفریقا در عرصه‌های مختلف علمی، انرژی، بهداشت و درمان و تأسیسات زیربنایی،
 • تغییر تدریجی دیدگاه منفی بخش خصوصی در مورد آفریقا،
 • افزایش حضور شرکت‌های ایرانی در نمایشگاه‌های تجاری آفریقا،
 • دیدگاه مثبت دولتمردان کشورهای آفریقایی به فعالیت‌های اقتصادی ج.ا.ایران،

نقاط ضعف:

• عدم اجرائی شدن مصوبات «شورای عالی آفریقا» از سال ۱۳۷۵ تاکنون،
 • عدم حمایت مستمر از پروژه‌های اقتصادی و نیمه‌کاره‌ها شدن برخی طرح‌ها،
 • ذهنیت منفی ایرانی‌ها در مورد حضور در آفریقا،
 • عدم اطلاع‌رسانی شفاف در خصوص ظرفیت‌های بالای تجاری قاره آفریقا،
 • فقدان زیرساخت‌های لازم برای حضور مؤثر بخش خصوصی در آفریقا،
 • عدم توجه به سیاست‌های اعلامی حداکثری و عملیاتی حداقلی،
 • عدم عملیاتی شدن صدها یادداشت تفاهم و موافقت‌نامه تجاری از ابتدای انقلاب اسلامی تاکنون،
 • عدم وجود هماهنگی بین سیاست‌های داخلی کشور و سیاست خارجی در ارتباط با آفریقا،
 • کاهش میزان صادرات ج.ا.ایران به کشورهای آفریقایی در دهه ۲۰۱۰ میلادی،
 • فقدان زیرساخت‌های ضروری برای توسعه همکاری‌ها با کشورهای آفریقایی،
 • فعالیت‌های مقطعی و رها نمودن برخی طرح‌های بزرگ اقتصادی،
 • وجود ناهماهنگی بین مراکز اقتصادی دولتی و خصوصی در قاره آفریقا،
 • تغییر در سیاست‌گذاری‌های کلان (کوتاه‌مدت بودن نگاه اقتصادی)،
 • دولت‌محور بودن سیاست اقتصادی ایران،
 • عدم بهره‌گیری از تجربیات موفق دیگر کشورها،
 • عدم موفقیت بانک توسعه صادرات در حمایت از صادرکنندگان کالاهای ایرانی به آفریقا،
 • مشکلات ناشی از انتقال پول بین بانک‌های ایران و آفریقا.

راهکارهای حضور موفق اقتصادی ج.ا.ایران در

آفریقا

• تدوین استراتژی مشخص بلندمدت در توسعه ارتباطات تجاری با آفریقا،
 • معرفی پتانسیل واقعی قاره آفریقا به بخش خصوصی و مؤسسات دولتی،
 • تدوین برنامه جامع آسیب‌شناسی ظرفیت‌های اقتصادی ایران و آفریقا،
 • تعیین چند کشور به‌عنوان کشورهای هدف از هر چهار منطقه شمال، جنوب، شرق و غرب آفریقا،